

Psychology

pratsi. Eksperymentalna psykhohiia. Vyp. 13. Kyiv : DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo», 2013. S. 274-283.
Iak navchaty shkoliariv, 2011 – Iak navchaty shkoliariv dolaty genderni stereotypy: konspekty zaniat : navch.-metod. posibnyk / T. V. Hovorun, O. M. Kikinezhdii ta in.; za zah. red. T. V. Hovorun. Kyiv : TOV «Dorado-Druk», 2011. 806 s.

УДК 159.923:[37.035:316.46

DOI 10.31470/2308-5126-2019-43-1-66-74

Оксана Козак,
*аспірантка кафедри психології
розвитку та консультування
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

Oksana Kozak,
*PhD student of the Department
of Psychology and Counselling
of Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University*

E-mail: okozak888@gmail.com,

ORCID 0000-0001-9392-199X

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

У статті представлено результати теоретичного потрактування багаторівневого психологічного поняття «лідерство» та проаналізовано деякі з аспектів практичного вивчення лідерських якостей. Окреслено діапазон вивчення лідерських якостей в галузі психологічних досліджень, розкрито результати теоретичної інтерпретації концепту лідерства сучасними вітчизняними та зарубіжними вченими, досліджено концепцію лідерства як сукупності інтегративних психологічних якостей особистості. Підтверджено актуальність теоретичного та практичного дослідження концепцій лідерства, лідерських якостей в сучасних психологічних дослідженнях. Проаналізовано особистість учня системи професійно-технічної освіти та розкрито сутність структури професійно-технічного закладу освіти як середовища для розвитку лідерських якостей учнів і психологічних властивостей особистості керівника. Окреслено психологічні аспекти емпіричного вивчення лідерських якостей у цілісній структурі особистості учня професійно-технічного навчального закладу. Визначено, що в психологічній структурі особистості формального керівника та істинного лідера є суттєві відмінності, які полягають у певних психологічних якостях, таких як здатність брати на себе відповідальність за свої вчинки та дії інших, організаторські та комунікативні схильності, рівень мотивації та інші якості, що формують особу, здатну до прояву лідерства в усіх сферах, зокрема й у виробничій. Описано результати дослідження рівня розвитку ключових особистісних якостей учнів, що відповідають найбільш значущим лідерським якостям. Виявлено, що ключові особистісні характеристики учнів, які формують інтегративне поняття «лідерство», в учнів виробничих спеціальностей системи професійно-технічної освіти перебувають у процесі стрімкого розвитку. Зроблено висновки, що створивши сприятливі психолого-педагогічні умови в середовищі професійної освіти, ми зможемо виховати лідерів, здатних рухатися в напрямку динамічних і швидких змін у сфері виробництва.

Ключові слова: лідерство, лідерські якості, професійно-технічний заклад освіти, мотивація досягнення, організаторські здібності, особистість лідера.

The article presents results theoretical study of the leadership. The author analyzes leadership qualities in the field of psychological research, reveals the results of theoretical interpretation of the concept leadership by modern domestic and foreign scientists, the concept of leader's personality as a set of integrative psychological qualities of the person is researched. Actuality the theoretical and practical research of the leadership concepts, leadership qualities and leader's personality in modern psychological research has been confirmed. New social realities require the

creation of conditions for the training of a person capable of adapting as quickly as possible to study and develop. This necessitates research in the personality of leadership qualities, through which it will be able to make timely independent decisions, persuade others to correct their position, lead them on their way to achieving their goals, effectively interact with the society, self-actualize and become an active full and, above all, a productive part of society. Therefore, the problem of leadership and leader's personalit, becomes the great importance in the context of modern psychological discourse. The student's personality of the vocational education system is analyzed, and the essence of the structure vocational's educational institution as the environment for the development of students' leadership qualities and the psychological properties of the leader's personality are revealed. The psychological aspects of the empirical study of leadership qualities in the psychological structure of student's personality of vocational institution education are revealed. The results of the study levels of development the key personal qualities of students, corresponding to the most significant leadership qualities, are analyzed.

Keywords: *leadership, leadership qualities, vocational education institution, achievement motivation, organizational skills, leader's personality.*

Постановка проблеми. В умовах динамічного та неоднозначного розвитку сучасного суспільства зростає попит на особистість, яка вміє нестандартно мислити, має високий рівень розвитку вольових якостей, навичок ефективної комунікації, організаторських здібностей тощо. Нові суспільні реалії вимагають створення умов для підготовки молодії людини, здатної максимально швидко адаптуватися, навчатися та розвиватися. Кожне суспільство в певний історичний період, через вплив обставин, які доводилося долати, вимагало «свого» лідера. В останній час лідерство набуло особливого значення в нашій країні, яка стоїть на шляху поступального технічного розвитку. Це обумовлює необхідність дослідження в особистості лідерських якостей, завдяки яким вона зможе приймати своєчасні самостійні рішення, переконувати оточуючих у правильності своєї позиції, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей, ефективно взаємодіяти з соціумом, самореалізуватися та стати активною, повноправною і, головне, продуктивною частиною суспільства. Тому проблема лідерства та розвитку лідерських якостей в молодії людини набуває великого значення в руслі дослідження цих якостей в учнів системі професійно-технічної освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичними засадами дослідження поняття лідерства та особистості лідера стали наукові праці К. Левіна, А. Менегетті, М. Мескона та ін. В останні десятиліття вивченню поняття лідерство та особистість лідера з позицій структури якостей, необхідних для цієї діяльності, присвячена велика кількість публікацій вітчизняних учених, зокрема Т. Гури, І. Зязюна, С. Калашнік, А. Коваленко, О. Нестулі, С. Нестулі, О. Романовського, О. Пономарьова, Н. Підбуцької, Г. Попової та ін. У сучасному психологічному дискурсі проблеми лідерства піднімається питання вивчення діяльності та якостей лідера в груповій взаємодії. Практичне дослідження даного питання здійснювалося Л. Уманським та продовжується В. Татенком. Ми звернули увагу на те, що на сьогодні

Psychology

немає досліджень проблеми розвитку лідерських якостей в учнів професійно-технічної системи освіти, що зумовило вибір теми теоретико-практичного дослідження.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз результатів дослідження деяких складових особистості лідера через призму дослідження основних показників лідерських якостей, таких як: організаторські схильності, комунікативність та відповідальність.

Вклад основного матеріалу. Сучасна інформаційна цивілізація змінює систему цінностей і пріоритетів усіх людей та молоді зокрема. Система професійної освіти є саме тією сферою, де молодь отримує свої перші практичні професійні навички. Це обумовлює необхідність дослідження розвитку в учня лідерських якостей, завдяки яким він зможе приймати своєчасні самостійні рішення, переконувати оточуючих у правильності своєї позиції, вести їх за собою на шляху досягнення поставлених цілей, ефективно взаємодіяти з соціумом, самореалізуватися та стати активним повноправним громадянином своєї країни. Зростає вага і значення висококваліфікованого персоналу. Саме висока кваліфікація працівників-підлеглих є ключем до успіху. Крім засвоєння необхідного обсягу технічних знань, у сучасному професійно-технічному навчальному закладі перед учнем стоїть завдання отримання набору індивідуально-психологічних якостей самостійно набувати знання, проявляти ініціативу, генерувати нові ідеї, вміти працювати у команді, вміти прогнозувати. Ці вміння можна об'єднати в структуру лідерства, яке в останній час набуло особливо важливого значення.

Проблему створення умов для розвитку лідерських якостей і формування соціально активної особистості розглядають у своїх дослідженнях Д. Алфімов, Т. Вежевич, А. Войцихова, І. Купа, Л. Локошко, Т. Прохоренко, Б. Паригін, К. Слесик, В. Татенко, О. Тихомирова, Л. Уманський, В. Татенко. На основі здійсненого теоретичного аналізу основних підходів до визначення структури лідерства та лідерських якостей, ми звернули увагу на те, що на сьогодні немає досліджень проблеми лідерства в учнів професійно-технічної системи освіти. Для сучасного здобувача професійної освіти настанова на саморозвиток, напрацювання індивідуального стилю мислення й діяльності має стати пріоритетним протягом усього життя.

Здобувачі освіти професійно-технічного навчального закладу – це особи підліткового віку з 15 до 18 років. Є. Ємельянова звертає увагу на основні потреби цього віку: потреба в безоцінній увазі та підтримці; потреба в чітких правилах, які повинні встановлювати дорослі для того, щоб утримувати підлітків від деструктивних форм поведінки; потреба в розвитку та навчанні через життєву практику; потреба в цікавих життєвих подіях; потреба у задоволенні; потреба в повазі та визнанні; потреба у вмінні впевнено відстоювати свою точку зору; потреба в творчому самовираженні та самореалізації; потреба в постановці життєвих цілей

[Емельянова, 2008: с. 336]. Середовище професійно-технічного навчального закладу найбільше цьому сприятливе завдяки його багаторівневій структурі.

Лідерські якості особистості є певними особистісними якостями. З метою вивчення особливостей розвитку лідерських якостей в учнів коледжу ми використали психодіагностичні методики, спрямовані на дослідження окремих показників особистісних якостей, таких як: організаторські й комунікативні схильності та відповідальність.

У контексті дослідження проблеми лідерства учнів у системі професійно-технічного навчального закладу особлива увага звертається на організаторські здібності. Найбільш ґрунтовною концепцією організаторських здібностей є концепція Л. Уманського, в якій до специфічних якостей особистості здібного організатора віднесено організаторське чуття (психологічна вибірковість, практично-психологічний розум, психологічний такт), здатність до емоційно-вольового впливу (суспільна енергійність, вимогливість, критичність), схильність до організаторської діяльності (потреба в організаторській роботі, самостійне включення в роботу, задоволеність у процесі організаторської діяльності тощо) [Чепмен, 2002: с. 332]. Як зазначає А. Поденко, в характеристиці людини з високим рівнем організаторських здібностей в якості провідної виокремлюють здатність лідирувати в організації процесу. Дослідник звертає увагу на те, що успішність реалізації прагнення до самоствердження в підлітковому віці виявляється значною мірою залежною від таких двох здатностей, як здатність до організації діяльності, в якій має здійснюватися самоствердження, та здатності до самоорганізації, яка здатна обумовити успішний поступ самоствердження, орієнтування в складній диференційованій спільноті однолітків, а подекуди і спрямування її в потрібному для особистості напрямку, вимагає від школяра відповідного рівня організаторських здібностей [Поденко, 2007: с. 22].

У емпіричному дослідженні брали участь 98 обстежуваних віком 15-17 років, учні 1 та 2 курсів відділення професійної підготовки Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. Зупинимося на аналізі одержаних результатів.

Рівень розвитку комунікативних і організаторських схильностей в учнів ми досліджували за допомогою методики В. Синявського, Б. Федоришина. Як свідчить діаграма (рис. 1), у більшості досліджуваних учнів переважає низький (34 %) і нижче середнього (26 %) рівень розвитку організаторських здібностей, що вказує на погану орієнтацію в незнайомій ситуації, не здатність відстояти свої власні погляди і схильність важко переживати образи. Прояви ініціативи в суспільній діяльності вкрай занижені, в багатьох справах вони намагаються уникати прийняття самостійних рішень. 19 % досліджуваних виявили середній, 8 % – високий

Psychology

і 12 % – дуже високий рівень розвитку організаторських здібностей. Отже, незначна частина учнів коледжу може швидко орієнтуватися у важких ситуаціях, невимушено поводити себе в новому колективі, проявляти ініціативу, приймати самостійні рішення (див. рис. 1).

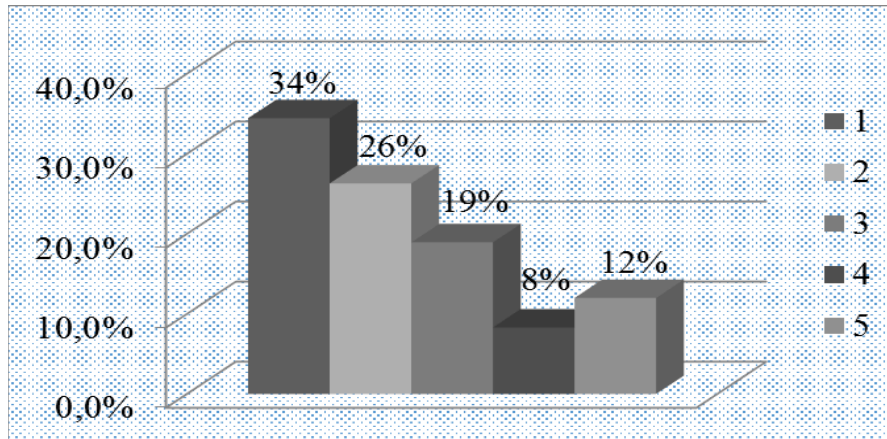

Рис. 1. Розподіл показників організаторських схильностей учнів (N=92)

Характеризуючи соціальну ситуацію розвитку підлітка, А. Поденко звертає увагу на подвійну суперечність стосовно розвитку організаційних здібностей – «з одного боку, між складною структурою соціальної ситуації розвитку і вимогами, які вона ставить до організаторських здібностей особистості підлітка та недостатнім рівнем організаторських умінь у підлітків. З іншого боку, складна будова соціальної ситуації розвитку та її вимоги до особистості підлітка можуть спричинити активізацію в даному віці розвитку саме організаторських здібностей» [Поденко, 2007: с. 9]. Таким чином, дослідник називає підлітковий вік сензитивним періодом для розвитку організаторських здібностей – «це такий період у розвитку організаторських здібностей, у якому накопичується необхідна і достатня кількість середовищних впливів, що зумовлюють їх активний вияв» [Поденко, 2007: с. 10].

Наступний розподіл показників спостерігаємо за шкалою комунікативних здібностей (рис. 2). Зокрема, для більшості досліджуваних (40 %) притаманний середній рівень їх розвитку. Це вказує на те, що більшість старших підлітків прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, проте потенціал їхніх здібностей не вирізняється високою стійкістю. Частина досліджуваних проявила низький (15,7 %) та нижче середнього (18,5 %) рівень розвитку комунікативних здібностей. Звідси можна зробити висновок, що третина досліджуваних старших підлітків уникають спілкування, почувають себе скуто в новій компанії, вважають, що краще

проводити час наодинці, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у налагодженні контактів з людьми. Для 10 % досліджуваних притаманний високий і для 15,8 % – дуже високий рівень розвитку комунікативних здібностей. Тобто, лише незначна частина старших підлітків відчуває потребу в комунікації й активно прагне до неї, намагається розширювати коло своїх знайомих, проявляти ініціативу в спілкуванні.

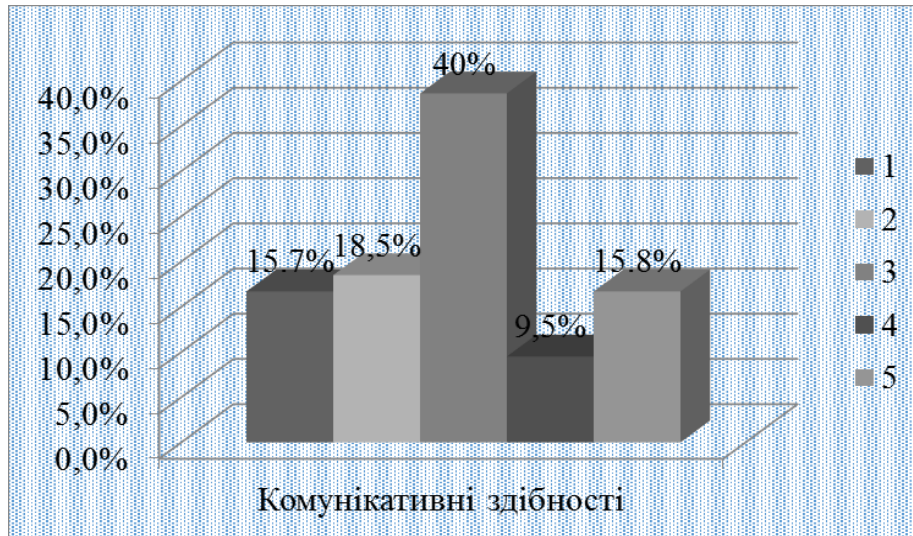

Рис. 2. Розподіл показників комунікативних схильностей учнів (N=92)

Одним із завдань розвитку в підлітковому віці є досягнення автономії та незалежності від батьків, здатності самостійно приймати рішення та діяти на основі власного вибору. У процесі свого самоствердження старші підлітки намагаються більше себе випробувувати, відстояти себе, довести свою правоту, незалежність в думках та діях. Як зазначає Г. Чепмен, у цей період підліток відчуває потребу в незалежності в різних сферах: потребу у фізичній незалежності (потреба в особистісному просторі), потребу емоційної незалежності (емоційній свободі), потребу суспільної незалежності (пошук друзів за межами сім'ї, музичні смаки, власна мова і стиль одягу), потребу в інтелектуальній незалежності (цінності, мораль, релігія), потребу в самостійному прийнятті рішень [Чепмен, 2002: с. 232].

За допомогою шкали відповідальності В. Мельникова, Л. Ямпольского ми виявили, що у більшості досліджуваних (39,7 %) низький рівень відповідальності, у 37,9 % – середній рівень і у 22,4 % – високий рівень розвитку даного показника (рис. 3). Такі результати свідчать про те, що лише у незначної кількості учнів розвинуте почуття

Psychology

відповідальності, сумлінність, стійкість моральних принципів, хороший самоконтроль.

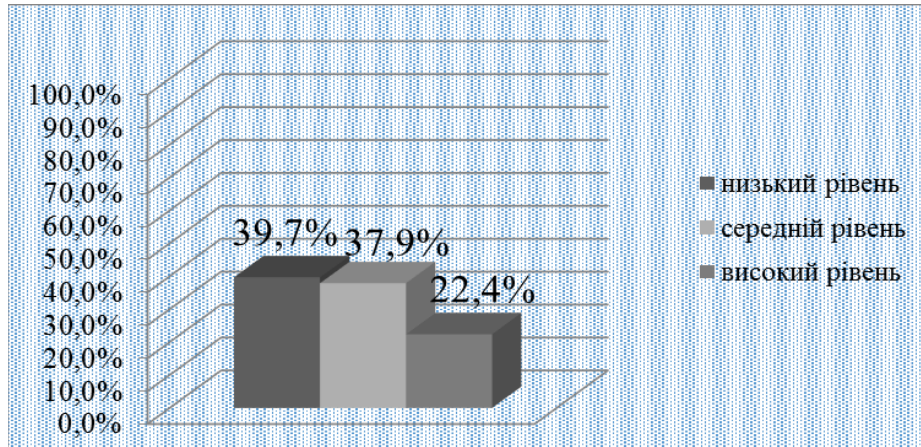

Рис. 3. Розподіл показників рівнів відповідальності учнів (N=92)

Слід наголосити на тому, що в середовищі професійно-технічної освіти порівняно легко досягається незалежність та відповідальність поведінки. Розглядаючи розвиток відповідальності як лідерської якості, можемо стверджувати, що виховання стійкості до стресорів та непередбачуваних ситуацій, які можуть порушувати здатність учня йти обраним для себе курсом, є одним із головних завдань. Якщо учень недостатньо готовий до можливих перепадів настрою оточуючих, власних афектних хвилювань тощо, то будь-яка зміна цих настроїв виявляється форсмажором, вищою силою, яка порушує плани і прогнози. Наслідки дій зумовлені їх причиною, отже, розвиток відповідальності тісно пов'язаний із розвитком емоційної стійкості учня професійного навчального закладу. Психологічні основи розвитку відповідальності у процесі різних видів діяльності були закладені К. Абульхановою-Славською, яка називає відповідальність максимальним вираженням суб'єктної позиції в діяльності і розуміє під нею «добровільне взяття людиною на себе гарантій забезпечення умов її здійснення, гарантій за рівень якості діяльності, гарантій за її результат, готовність відповідати за будь-які наслідки [Абульханова-Славська, 2006: с. 47]». Так, М. Савчин визначає відповідальність як цілісну якість людини, в якій інтегровані її духовні, соціально-психологічні та психофізичні функції, що забезпечують реалізацію у поведінці необхідного, належного та інтенційного. У структурі відповідальності вчений виділяє когнітивну (особливості раціональної саморегуляції поведінки, усвідомлення себе як суб'єкта відповідальної поведінки), емоційно-мотиваційну (субстанційні та ситуативно-динамічні спонукання відповідальної поведінки та

переживання особистості) та поведінкову (дії, конкретні акти поведінки, власне вчинки, наміри позиції, рішення тощо) складові, в яких особистість «цілісно виражається як суб'єкт внутрішньої чи зовнішньої дії, поведінки та діяльності [Савчин, 2008: с. 105]».

А. Макаренко вказує, що організатором (лідером) може стати той підліток, який вміє не лише наказувати товаришеві, але й підкорятися йому. Проблему лідерства дослідник розглядав у тісному зв'язку з цілями діяльності дитячого колективу. У творчій спадщині А. Макаренка були сформульовані фундаментальні теоретичні положення про лідерство та визначено ті умови, які у первинному колективі зумовлюють найбільшу ефективність ділових взаємин. Він наголошував, що реальна можливість взяти на себе відповідальність є найважливішою умовою формування і розвитку системи лідерських якостей.

Висновки. На основі здійсненого теоретико-практичного аналізу основних підходів до дослідження лідерських якостей, ми прийшли до висновку, що лідерські якості необхідно розвивати саме в старшому підлітковому віці, коли учень з загальноосвітньої школи переходить у професійно-технічний заклад освіти. Зважаючи на психофізіологічні особливості, провідну діяльність, можна зробити висновок про те, що прагнення до лідерства є віковою особливістю учнів професійно-технічного закладу освіти, як форма прояву потреби в соціальному визнанні та особистісній персоналізації, а також спосіб адаптації до нової соціальної ситуації розвитку.

У нашому дослідженні ми звернули увагу на таку структуру лідерських якостей учнів професійно-технічного закладу освіти: мотивація досягнення, відповідальність, комунікативні та організаторські здібності. Використавши відповідний комплекс психодіагностичних методик, визначено схильність учнів до високого рівня відповідальності, до налагодження дружніх стосунків і співпраці. Має місце і прагнення до самостійності, незалежності від дорослих. Потребують розвитку організаторські і комунікативні здібності. Отже, дослідивши такі психологічні аспекти прояву лідерських якостей, як відповідальність, організаційно-комунікаційні схильності в учнів Технічного коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя першого та другого курсів, виявлено недостатній рівень їх розвитку, на що вказують середні показники за шкалами. Отже, результати емпіричного дослідження актуалізували необхідність обґрунтування психолого-педагогічних умов розвитку лідерських якостей в учнів коледжів професійно-технічного спрямування: 1) розвиток позитивної мотивації до лідерства; 2) розвиток позитивної «Я-Концепції» учнів через оволодіння навичками самопізнання.

ЛІТЕРАТУРА

Psychology

- Абульханова, 2006* – Абульханова К. О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології. *Людина. Суб'єкт. Вчинок : Філософсько-психологічні студії* / ред. В. О. Татенко. Київ : Либідь, 2006. С. 37–52.
- Емельянова, 2008* – Емельянова Е. В. Психологические проблемы современного подростка и их решение в тренинге. Санкт-Петербург : Речь, 2008. 336 с.
- Поденко, 2007* – Поденко О. В. Розвиток організаторських здібностей особистості в підлітковому віці : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Харків, 2007. 22 с.
- Савчин, 2008* – Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
- Садохіна, 2010* – Садохіна К. С. Психолого-педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків. *Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. 2010. Вип. 9. С. 439–448.
- Уманский, 1994* – Уманский А. Л., Рогачев В. В., Тимонин А. И. Педагогические условия и средства стимулирования лидерства в детских и юношеских объединениях. *Психолого-педагогические проблемы подготовки организаторов и лидеров детских и юношеских объединений*. Кострома : КГТТУ им. Н. А. Некрасова, 1994. 218 с.
- Чепмен, 2002* – Чепмен Г. Пять путей к сердцу подростка / перевод с англ. О. А. Рыбаковой. Москва, 2002. 332 с.
- Ягоднікова, 2004* – Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому процесі загальноосвітньої школи. *Наука і освіта*. 2004. № 7. С. 328–330.

REFERENCES

- Abulkhanova, 2006* – Abulkhanova K. O. Metodolohichne znachennia katehorii subiekta dlia suchasnoi psikhologii. *Liudyna. Subiekt. Vchynok : Filosofska-psikhologichni studii* / red. V. O. Tatenko. Kyiv : Lybid, 2006. S. 37–52.
- Yemelyanova, 2008* – Yemelyanova E. V. Psikhologicheskiye problemy sovremennogo podrostka i ih resheniye v treninge. Sankt-Peterburg : Rech, 2008. 336 s.
- Podenko, 2007* – Podenko O. V. Rozvytok orhanizatorskykh zdibnostei osobystosti v pidlitkovomu vitsi : avtoref. dys. kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia». Kharkiv, 2007. 22 s.
- Savchyn, 2008* – Savchyn M. V. Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky : monohrafiia. Ivano-Frankivsk : Misto NV, 2008. 280 s.
- Sadokhina, 2010* – Sadokhina K. S. Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannya liderskykh yakosteï pidlitkiv. *Problemy suchasnoi psykholohii : zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*. 2010. Vyp. 9. S. 439–448.
- Umanskiy, 1994* – Umanskiy A. L., Rogachev V. V., Timonin A. I. Pedagogicheskiye usloviya i sredstva stimulirovaniya liderstva v detskikh i yunosheskikh obyedineniyakh. *Psikhologo-pedagogicheskiye problemy podgotovki organizatorov i liderov detskikh i yunosheskikh obyedineniy*. Kostroma : KGTTU im. N. A. Nekrasova, 1994. 218 s.
- Chepmen, 2002* – Chepmen G. Pyat putey k serdtsu podrostka / perevod s angl. O. A. Rybakovoy. Moskva, 2002. 332 s.
- Yahodnikova, 2004* – Yahodnikova V. V. Formuvannya liderskykh yakosteï starshoklasnykiv v osobystisno oriyentovanomu protsesi zahalnoosvitnoi shkoly. *Nauka i osvita*. 2004. № 7. S. 328–330.